

УДК 316.473:316.64–321.01:159.923

ОБРАЗ ДЕРЖАВИ В СТРУКТУРІ БАЗОВИХ ПЕРЕКОНАНЬ ОСОБИСТОСТІ

Турецька Х.І., к. психол. н., доцент кафедри психології та психотерапії
Український католицький університет

Катаран С.Т., студентка кафедри психології та психотерапії
Український католицький університет

Статтю присвячено дослідженню психологічної детермінації образу держави. Наведено результати емпіричного дослідження особливостей зв'язку між базовими переконаннями та характеристиками образу держави. Встановлено вплив базових переконань про доброзичливість світу, доброзичливість людей та керованість власним життям на формування позитивного образу держави.

Ключові слова: образ держави, базові переконання, базові схеми, інтернальність.

Статья посвящена исследованию психологической детерминации образа государства. Приведены результаты эмпирического исследования особенностей связи между базовыми убеждениями и характеристиками образа государства. Установлено влияние базовых убеждений о доброжелательности мира, доброжелательности людей, управлении жизнью на формирование положительного образа государства.

Ключевые слова: образ государства, базовые убеждения, базовые схемы, интернальность.

Turetska Kh.I., Kataran S.T. MENTAL REPRESENTATION OF THE STATE AND THE WORLD ASSUMPTIONS OF PERSONALITY

The article is devoted to the study of psychological determination of the image of the state. The results of the empirical study of correlations between the World assumptions and the characteristics of the image of the state are presented. The influence of World assumptions about the benevolence of the world, goodwill of the people and life management on the formation of a positive image of the state is established.

Key words: state image, World assumptions scale, basic schemes, internality.

Постановка проблеми. Уявлення громадян про державу визначається цілим рядом об'єктивних чинників її функціонування як суспільно-політичного інституту: станом правового порядку, соціальної політики, медичного обслуговування та ряду інших компонентів. Однак образ держави, що виступає феноменом політичної свідомості, формується також самою індивідуальністю громадянина: соціальними потребами, власними переконаннями, рисами особистості та, навіть, несвідомими факторами. При цьому сформований в свідомості особи образ держави виступає чинником вибору тієї чи іншої моделі поведінки в площині громадянського суспільства та політичної активності.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. У психології образ часто визначають в контексті чуттєвого сприйняття і відображення дійсності, дослідження свідомості й розвитку пізнавальної діяльності людини. О. Леонтьев – першим вводить поняття «образ світу», вказуючи на те, що відображення реальності у свідомості визначається не лише її просторово-часовими характеристиками, але і значенням відображуваного для суб'єкта того [6]. В суспільному контексті, деякі вчені розглядали категорію «образ» як поведінковий стереотип, що впливає на дії особи, групи осіб або нації

і зазначали, що наша поведінка визначається тим, як ми уявляємо собі світ, а не тим, яким він є насправді.

Н. Хазратова образ держави визначає як складне багаторівневе утворення, репрезентоване як у свідомому, так і у несвідомому у вигляді певних перцептивних характеристик (риси держави, що сприймаються, атрибутуються) [11].

Схожу концепцію образу держави, який існує на декількох рівнях, подає О. Щурко. В результаті її дослідження виявлено, що функціональні аспекти образу держави можуть бути продемонстровані як:

- 1) відображення у свідомості людей;
- 2) уявлення на чуттєво-емоційному рівні;
- 3) розуміння, судження, інтерпретацію на раціонально-мисленневому рівні;
- 4) діяльність, мова, символи, чи інша знакова система.

В свою чергу О. Щурко виділила первинні та вторинні чинники формування в людей образу держави. До первинних (переважно матеріальних) чинників належить територія, природно-ресурсне середовище, історичне минуле. Це об'єктивні чинники, які існують незалежно від політичної ситуації та волі людей, однак, можуть бути інтерпретовані по-різному. Другу групу становлять вторинні чинники, що визначаються

як інтерпретація дії первинних, тому мають лише суб'єктивний характер. Саме вони становлять ідентифікаційну основу образу. До них відносяться історична пам'ять (інтерпретація минулого, осмислення теперішнього та сподівання щодо майбутнього), архетипи, ментальність, міфи, національний характер (відображення ідеї нації як єдиний шлях до щасливого майбутнього), національна ідентичність (самоусвідомлення нацією своєї самобутності та значущості своєї ролі в історії), духовна культура, цінності народу.

Н. Хазратова порушує питання про те, що атрибуєвання державі певних властивостей внаслідок соціальної перцепції цього явища, не випадкове. Воно залежить не стільки від об'єктивних властивостей організаційного середовища держави, скільки від суб'єктивних чинників: соціальної позиції, яку посідає громадянин щодо держави, особистісних властивостей, а також від задоволення соціально-психологічних потреб. Дослідження Н. Хазратової розкриває сприйняття людиною своєї держави крізь призму особистісних конструктів, які виникають у зв'язку із задоволенням чи не задоволенням соціально-психологічних потреб у відносинах з державою. Серед таких потреб дослідниця виділяє:

1) потребу в соціальній самореалізації особистості;

2) потребу в безпеці (захисті від емансипації);

3) потребу в екзистенційній виправданості існування організаційної структури.

Відповідно до цих потреб, Н. Хазратова вкладає в структуру поняття образу держави таку складову як персональні конструкти – біполярні референтні осі, за допомогою яких індивід конструює досвід суспільно-політичної взаємодії в конкретні уявлення, думки, атитюди, вкладаючи його в конкретний тип образу держави. Такими конструктами є:

1) «Я – Анти-Я», що відповідає за оцінку сприйняття сприятливості-несприятливості організаційного середовища для соціальної самореалізації;

2) «Лад – Безлад», що відображає те, наскільки, відповідно до ступеня впорядкованості держави як політико-суспільного інституту, людина задовольняє свою потребу в безпеці;

3) «Сенс – Абсурд», що репрезентує державу відповідно до того, наскільки вона має в собі екзистенційний сенс існування, та наскільки сама особистість причетна до цього.

Зважаючи на те, що потреби людини глибоко вкорінені в її особистість, саме ті риси держави, що пов'язані з ними, як

пише Н. Хазратова, сприймаються постійними та незмінними [10].

На основі концепції Н. Хазратової, в дослідженні Р. Карковської було висунуто припущення, що образ держави залежить від соціально-психологічної адаптованості. Результати підтвердили поставлену гіпотезу та показали, що студенти, які більш задоволені різними сферами життя та почуваються комфортніше, мають більш позитивні уявлення про державу, ніж їхні менш соціально-адаптовані колеги [8].

Аналіз поняття образу держави з позиції соціального конструктивізму та структурного функціоналізму здійснено А. Поцелуйко. Відповідно до соціального конструктивізму, образ держави розглядається як соціальне уявлення, яке є несвідомим. Воно містить конструкти, що визначають сценарії поведінки цілого соціуму. Тому соціальні уявлення виступають не лише як продукт свідомості маси, але сприймаються як сама реальність [10]. Подібного значення суспільним образам надають представники постмодерністського соціологічного напрямку, зокрема Ж. Бодрійяр та Ж.-Ф. Ліотар, згідно якого образи – це не лише продукт сприйняття реальності, але й механізм її творення [11].

Поняття «базові переконання», або «базові схеми», виникло та розвивається на перетині когнітивної (Брунер, Келлі), соціальної (Фріске, Тейлор), а також клінічної психології та психотерапії (Бек, Елліс, Гвідано і Ліотта). Базові переконання визначаються як світоглядні установки, на основі яких формується сприйняття та розуміння індивідом зовнішнього світу, себе, за рахунок чого й визначається спосіб взаємозв'язку «Я» зі світом. Кожна зі згаданих сфер психології по-різному дивиться на спосіб, за допомогою якого відбувається конструювання цих уявлень.

Базові переконання починають формуватися в кінці дитячого – на початку дошкільного віку в процесі взаємодії дитини зі значимими дорослими. Хоч базові переконання є когнітивними утвореннями, вони формуються на основі емоційно-зарядженого власного досвіду людини. Тому, дослідники визначають їх імпліцитними та стійкими. Як і будь-які інші когнітивні схеми, базові переконання виступають як спосіб конструювання досвіду, беруть участь в моделюванні психічних станів, а тому впливають на мислення та формування поведінки [16].

С. Епштейн – перший, хто пише про базові переконання:

1) переконання про доброзичливість навколишнього світу;

2) переконання про справедливість навколишнього світу;

3) переконання в тому, що навколишнім людям можна довіряти;

4) переконання у власній значущості [12].

Надалі теорія С. Епштейна отримала розвиток в концепції Р. Янов-Бульман, котра стверджує, що ядро суб'єктивного образу світу та здорове відчуття безпеки лежить в основі трьох категорій базових переконань:

1) віра в те, що в світі більше добра, ніж зла. У цю категорію входить ставлення до навколишнього світу взагалі і ставлення до людей;

2) переконання, що світ сповнений сенсу. Зазвичай люди схильні вірити, що події відбуваються не випадково, а контролюються і підкоряються законам справедливості;

3) переконання в цінності власного «Я». Тут основне значення мають три аспекти: «Я хороша людина» (самоцінність), «Я правильно себе поведжу» та оцінка власної успішності.

На думку Р. Янов-Бульман, психологічно здорові люди переконані, що в світі набагато більше відбувається хорошого, ніж поганого. Якщо й трапляються невдачі, то в основному з тими, хто робить щось не так. Також більшість індивідів вважають, що їх оточують добрі та гідні довіри люди, які при необхідності прийдуть на допомогу. А. Бек виявив, що у людей, які страждають тривожним або депресивним розладом, переважають саме негативні базові переконання, які характеризуються крайньою стійкістю і в проблемних для людини ситуаціях вони активізуються в першу чергу [5]. Тоді як позитивні базові переконання супроводжуються високими показниками життєстійкості, соціально-психологічної адаптивності, смисложиттєвих орієнтацій, цілеспрямованості і здатності до самоорганізації діяльності [4]. Враховуючи те, що базові переконання є досить стійкими утвореннями, але водночас базуються на основі особистого соціального досвіду чи під впливом власного екстремально-негативного досвіду, переконання прихильності світу та власної захищеності можуть виявитися ілюзією. В такому разі особистість стає вразливою і має уявлення про власне «Я» як слабе та безпорадне. Такі симптоми доцільно відносити до посттравматичного стресового розладу. За Р. Янов-Бульман, подолання травматичного досвіду полягає у відновленні базових переконань до певного рівня, що звільняє людину від ілюзії власної невразливості.

Серед дослідження базових переконань знаходимо чимало таких, що пов'язані з проблемою політичної активності

особистості. Так, в дослідженні О. Іванова та Д. Шапошник виявлені позитивні кореляційні зв'язки:

– між загальним авторитаризмом та переконанням у випадковості;

– між схильністю до авторитарного підкорення та переконанням у справедливості світу та у здатності його контролювати.

А також були виявлені негативні кореляції між авторитаризмом та переконаннями про доброзичливість світу. Загальний авторитаризм та схильність до авторитарного підкорення також негативно пов'язані з переконанням у цінності власного «Я» [7].

На основі наведених вище досліджень було висунуто припущення, що громадяни конструюють певні характеристики своєї держави на основі власних базових переконань про оточуючий світ та особисте «Я». Ймовірно, чим позитивніші ці базові переконання, тим більш позитивний образ держави і навпаки.

Постановка завдання. Встановити особливості зв'язку між базовими переконаннями та характеристиками держави.

Виклад основного матеріалу дослідження. Групи досліджуваних становили 52 особи, що проживають на території України та є її громадянами. Середній вік досліджуваних складає 29 років, наймолодшому досліджуваному – 17, найстаршому – 53 роки. Максимально в групі представлені особи віком 23 та 26 років. У дослідженні взяли участь 32 особи жіночої статі та 16 – чоловічої.

Для дослідження образу держави використано стимульний матеріал методики З. Сикевич, призначеної для визначення соціально-політичних стереотипів громадян за методом семантичного диференціалу [16]. Для визначення базових переконань використано опитувальник «Шкала базових переконань», адаптований О. Кравцевою. Також застосовано опитувальник рівня суб'єктивного контролю, розроблений Є. Бажином, О. Голинкіною, О. Еткіндом для деталізації уявлень респондентів про міру керованості власним життям.

Насамперед нами було зафіксовано наявність зав'язків між параметрами образу держави та базовими переконаннями досліджуваних. Було виявлено прямий зв'язок між змінною «доброзичливість світу» та такими характеристиками держави як духовна ($r=0,43$; $p \leq 0,05$), незалежна ($r=0,27$; $p \leq 0,05$), сильна ($r=0,32$; $p \leq 0,05$), ефективна ($r=0,37$; $p \leq 0,05$), правова ($r=0,27$; $p \leq 0,05$), вільна ($r=0,37$; $p \leq 0,05$). Отже інтерналізований досвід доброзичливості світу як такого втілюється в способі інтерпретації зовнішньої реальності загалом, та соціально-полі-

тичної зокрема, а також визначає способи взаємодії з цією реальністю, з державними інститутами, установами та організаціями.

Важливо зауважити, що в семантичному диференціалі, котрий був використаний для дослідження характеристик держави були й інші виміри (миролюбна, розвинута, відкрита, демократична), які не утворюють статистично значущий зв'язок з даною шкалою концепції базових переконань. Можна вважати, що надання людині будь-якої оцінки своїй державі визначається не лише структурою базових переконань, але й критичним осмисленням всіх сторін цього суспільно-політичного інституту або тим, як він себе позиціонує на міжнародній арені світу, через ЗМІ та історичне минуле. Зокрема, громадяни з позитивним переконанням доброзичливості світу, ймовірно, не змогли визначити власну державу як «миролюбну», оскільки країна перебуває в часі неоголошеної війни.

Змінна базових переконань «ступінь успіху» та уявлення про державу як правову також пов'язані між собою ($r=0,33$; $p\leq 0,05$). Це свідчить про те, що, чим більше люди визначають себе везучими, тим більше вони вважають свою державу правовою структурою. Правова держава для людей означає законність і порядок, що, ймовірно, знижує тривожність щодо життя в громадському суспільстві, в такому випадку дії людини набуватимуть легкого, спонтанного характеру, що й уможливило їх вважати себе вдало організованими відповідно до обставин.

Також виявлено зв'язок між змінною «загальна інтернальність» та такими характеристиками держави як розвинута ($r=0,30$; $p\leq 0,05$) і відкрита ($r=0,35$; $p\leq 0,05$) та з'ясовано, що власна держава уявляється більш розвинутою і відкритою, коли особа має високий рівень сприйняття важливих подій власного життя як результату власних дій.

Шкала «інтернальність в досягненнях» корелює з уявленням про державу як розвинуту ($r=0,33$; $p\leq 0,05$), відкритую ($r=0,22$; $p\leq 0,05$), сильною ($r=0,32$; $p\leq 0,05$), ефективною ($r=0,32$; $p\leq 0,05$). Як бачимо, впевнений у своїх діях та відповідальний за них громадянин схильний наділяти концепт держави характеристиками «сили», «ефективності», «розвитку». Встановлено кореляцію між інтернальністю у виробничих взаєминах та уявленнями про свою державу як миролюбну ($r=0,27$; $p\leq 0,05$), розвинуту ($r=0,35$; $p\leq 0,05$), демократичну ($r=0,34$; $p\leq 0,05$). Отже люди, які вважають свої дії важливим чинником організації виробничої діяльності, у відносинах в колективі, у своєму кар'єрному рості, характеризують доволі позитивно свою державу за вище згаданими ознаками. Важливо зазначити, що, порівняно з іншими шкала-

ми, а особливо зі шкалою інтернальність, у виробничих взаєминах корелюють, такі характеристики як миролюбна і демократична. Імовірно, такий зв'язок відображає достатньо зрілий та раціональний погляд на організації та інституції, в тому числі на державу як політичний інститут. Чим вищий рівень інтернальності у сфері здоров'я і хворіб, тим частіше наділення держави рисою відкритості ($r=0,31$; $p\leq 0,05$).

Також було встановлено обернений зв'язок між шкалою «інтернальність в досягненнях» опитувальника рівня суб'єктивного контролю та характеристикою «нормальна держава» ($r=-0,38$; $p\leq 0,05$). Тобто, залежно від ступеню визнання своїх досягнень результатом власної клопіткої праці, людина починає вважати свою державу вже не «нормальною», а, натомість, «великою». Можливо, тут йдеться про певну атрибуцію грандіозності, винятковості власної держави на тлі інших, як реакції інтернальної особистості на травмуючі події сьогодення (ситуація перебування держави у стані неоголошеної війни).

За допомогою кластерного аналізу (метод К-середніх та аналізу ієрархічного дерева кластеризації) показників семантичного диференціалу образу держави виділено дві підгрупи досліджуваних – в перший кластер увійшли досліджувані, які мають суттєво більш позитивний образ держави, ніж досліджувані з другого кластеру. Такі характеристики держави як миролюбна, розвинута, духовна, незалежна, відкрита, демократична, сильна, ефективна, правова, вільна, особи даної підгрупи оцінили більшим числовим значенням, ніж досліджувані, що увійшли до другого кластеру. Різниця числових показників між двома підгрупами припадає на проміжок від 0,5 до 2,5 одиниць.

Водночас показники за шкалою «нормальна держава» у досліджуваних першого кластеру нижчі, ніж у досліджуваних другого кластеру. Це означає, що особи, які мають більш позитивний образ держави, вбачають в ній таку рису як величність.

Застосувавши критерій Стюдента, був здійснений порівняльний аналіз цих двох кластерів. В результаті, нами було виявлено статистично значущу відмінність між досліджуваними першої підгрупи та особами другої підгрупи за такими шкалами базових переконань як «доброзичливість світу» ($t=-3,35$, $p\leq 0,01$), «доброта людей» ($t=-2,4$, $p\leq 0,05$), а також шкалами суб'єктивного контролю – «загальна інтернальність» ($t=-2,66$, $p\leq 0,05$), «інтернальність в досягненнях» ($t=-2,83$, $p\leq 0,01$), «інтернальність в сімейних стосунках» ($t=-2,44$, $p\leq 0,05$), «інтернальність у виробничих взаєминах» ($t=-2,15$, $p\leq 0,05$).

Отже, кластерний аналіз підтвердив той факт, що позитивний образ держави поєднується із позитивними базовими переконаннями, а саме такими його складовими конструктами як «добррозичливість світу», «доброта людей», «контрольованість світу» та «ступінь самоконтролю».

Висновки з проведеного дослідження. Отже емпірично доведено, що інтервалізований досвід добррозичливості світу, добррозичливості людей та керованості власного життя втілюється в способі інтерпретації зовнішньої реальності загалом, та соціально-політичної зокрема. Встановлено наявність зав'язків між позитивними базовими переконаннями досліджуваних та позитивними параметрами образу держави. Проведене дослідження є пілотажним етапом подальшого виявлення глибинно-психологічних детермінант політичної активності громадян України.

ЛІТЕРАТУРА:

1. Богомаз С.А., Гладких А.Г. Психологическая безопасность и ее измерение с помощью Шкалы базисных убеждений. Вестник Томского государственного университета. 2009. № 318. С. 191–194.
2. Воликова С.В., Холмогорова А.Б. Семейные источники негативной когнитивной схемы при эмоциональных расстройствах. Московский Психотерапевтический Журнал. 2001. № 4. С. 49–60.
3. Горячев В.В., Леонтьева А.Н. Психология образа. Личность, семья и общество: вопросы педагогики и психологии: сб. ст. по матер. XVII междунар. науч.-практ. конф. Часть II. Новосибирск: СибАК, 2012.
4. Иванова О.Ф., Шапошник Д.О. Взаемозв'язок базових переконань особистості з відтворенням подій історичного минулого. Вісник Харківського національного університету. 2010. № 43. С. 84–88.
5. Карковська Р.В. Вплив соціально-психологічної адаптованості студентів на формування у них образу держави. Проблеми гуманітарних наук. Психологія. 2015. Вип. 35. С. 239–250.
6. Падун М.А. Психическая травма и базисные когнитивные схемы личности. Московский Психотерапевтический Журнал Л. 2003. № 1. С. 121–140.
7. Поцелуйко А.О. Образ держави в соціальному конструктивізмі та структурному функціоналізмі. Грані. 2015. № 7. С. 34–40.
8. Поцелуйко А.О. Поняття образу держави в соціології та гуманітарних науках. URL: <http://i-soc.com.ua/files/s/svs2014/16.pdf>.
9. Филоненко А.Л. Базисные убеждения, особенности состояния и переживания беременных женщин. Сибирский психологический журнал. 2010. № 37. С. 14–20.
10. Хазратова Н. В. Психологія відносин особистості і держави: дис. докт. псих. наук: 19.00.05. Луцьк, 2005. 410 с.
11. Хазратова Н.В. Типологічна модель індивідуально-психологічного образу держави. Соціальна психологія. 2004. № 4(6). С. 3–13.
12. Шамионов Р. М. Уверенность в себе и базовые убеждения как предикторы субъективного благополучия русских и казахов. URL: <http://psystudy.ru/index.php/num/2016v9n45/1235-shamionov45.html>.
13. Шаповалова В. С. Роль базисных убеждений в интенсивности проявления студенческих страхов. Педагогика и психология образования. 2015. № 2. С. 35–41.
14. Щурко О.М. Архетип, стереотип і міф в міжнародному образі держави. «Гілея: науковий вісник». 2016. № 115. С. 411–414.
15. Щурко О.М. Функціональні аспекти образу держави на сучасному етапі. S.P.A.C.E. 2017. № 4. С. 22–26.
16. Сикевич З.В. Метод семантического дифференциала в социологическом исследовании. Вестник Санкт-Петербургского университета. 2016. № 3. С. 118–128.